

kurulu üyesi ve müşavir olarak görev yaptı. Tarihî Türk Müsikisi Eserlerini Tasnif ve Tesbit Heyeti üyesi olarak uzun yıllar çalıştığı İstanbul Belediye Konservatuarı'ndaki görevinden 1970'te ayrıldı. 1976'da öğretime başlayan İstanbul Türk Müsikisi Devlet Konservatuarı'ndaki öğretim üyeliği görevini vefatına kadar sürdürdü. 11 Mayıs 1980'de otuz yıldan beri ikamet ettiği Kuzguncuk'taki evinde vefat etti. Ertesi gün Eyüp Sultan Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Eyüp'teki aile mezarlığına defnedildi.

Mevlevî müsikisinin son devirdeki önemli birkaç simasından biri olan Sadettin Heper ayrıca bestelediği eserler, yetiştirdiği talebeler ve bu konudaki teklifleriyle tanınmıştır. Hemen her fırsatta bestekâr olmadığını söylemesine rağmen Mevlevî âyini, ilâhi, peşrev, beste, semâi ve şarkı formlarındaki eserleri onun bestekârlık kudretini açıkça ortaya koymaktadır. Bend-i bûselik adlı birleşik bir makam terkip eden ve bestekârlıkta klasik üslûbu benimseyen Heper'in eserlerinde Zekâi Dede tavrı sezilir. Besteleri arasında hisar-bûselik âyini ile güftesi Şeyh Abdülbaki Efendi'ye (Baykara) ait "Sevelim

Hazret-i Mevlânâ'yı" mısraıyla başlayan müstear ilâhisi çok tanınmıştır.

Sadettin Heper, 1954'ten beri Konya'da yapılagelen Mevlânâ'yı anma ve semâ törenlerini kudümzenbaşı olarak uzun yıllar yönetmiş, ayrıca yurt içi ve yurt dışında birçok dinî ve klasik müzik topluluğunda aynı görevi icra etmiştir. Diğer taraftan çeşitli yayın organlarında neşredilen yazı ve araştırmalarıyla Türk müsikisine hizmetini sürdürmüştür. 1962-1963 yıllarında *Milliyet*, 1971-1972 yıllarında *Tercüman* gazetesinde, *Musiki Mecmuası* ile *Musiki ve Nota* adlı mecmuada müzik tarihi, nazariyatı ve müzik meseleleriyle ilgili makaleler yazmıştır. Konya Turizm Derneği tarafından belirli aralıklarla yayımlanan *Mevlânâ Güldesi* adlı eserlerin bazılarında Mevlevî müsikisine dair makalelerin yanı sıra yine aynı derneğin teşebbüsüyle kırk üç adet Mevlevî âyininin notasını güfteleriyle birlikte *Mevlevî Âyinleri* adıyla neşretmiştir (Konya 1974). Son derece mütevazı kişiliğiyle tanınan Sadettin Heper talebelerine, müzikle uğraşanların ulvî duygularla donanmış kimseler olması gerektiğini, müzikinin iyi ile kötü arasında çok

Sadettin Heper'in gençlik yıllarına ait bir fotoğrafı (Nurettin Heper arşivi)

hassas bir nokta oluşturacak nazik bir konumu olduğunu söylerdi. Yetiştirdiği talebeler arasında Kâni Karaca özellikle zikredilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 464-466; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, II, 125; Kıp, *TSM Sözlü Eserler*, s. 181, 273, 332; Orhan Nasuhioğlu, "Türk Musikisinin Büyük Kaybı: Sadeddin Heper", *MM*, sy. 369 (1980), s. 22-25; Saadet Gültaş, "Sadeddin Heper ile Mülakat", *Kök Dergisi*, sy. 10, İstanbul 1981, s. 18-19; sy. 11 (1981), s. 18-20, 32; sy. 1 (1982), s. 26-28; Vural Sözer, *Mûzik ve Mûzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1969, s. 176-177; Öztuna, *BTMA*, I, 340-341.

NURİ ÖZCAN

HERAKLEİOS

Bizans imparatoru
(610-641).

575'te doğdu. Kartaca Valisi (eksarkhos) Herakleios'un oğludur; babasıyla aynı adı taşır. İmparator Phokas'ın (602-610) tedhiş rejimine karşı ayaklanan Herakleios, Mısır eyaleti de kendisine katılınca oğlu Herakleios'u Kuzey Afrika birliklerinden oluşan bir filonun başında İstanbul üzerine gönderdi. 3 Ekim 610'da İstanbul'a ulaşan Herakleios, patrik Sergios ve Yeşiller Partisi'nin desteğiyle halk tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı ve kurtarıcı olarak selâmlandı. İki gün sonra da patriğin elinden imparatorluk tacını giyerek Bizans tahtına çıktı. Phokas idam edildi. Hipodrom'da bulunan heykeli yıkılıp hatırası lanetlendi.

Herakleios idareyi ele aldığı sırada devlet ekonomik açıdan çökmüştü; hazine bomboştu. Para olmadığı için ücretli asker toplamaya dayanan ordu sistemi de işlemedi. Batıda Slavlar ve Avarlar devletin Balkan eyaletlerine girmişler, her tarafı yağmıyorlardı. Sâsânîler, Anadolu içlerine kadar uzanan akınlarla

Müstear İlahi Düğlek

Zekâi: Şeyh Abdülbaki Dede
Beste: Sadeddin Heper

Se ve lim Hay ne tu mev Lâ ma pe
de de lim de fe hi mol la ye
Ba de zı aşı Ke ve nım ce Sa

Ye mah Ke

Sâ re lim dav le ti mev Lâ ma ye
Sa la lim ma ye Kud de mu Ha pa
u mır tûl Bîl me ye lim a Fa Ke

(1)

a la lim Him me te mev Lâ ma ye
di ye lim Şev Ke al lah nâ lah
dor fe Hi Pe ne (2) fe lîh ey Ba Ke

Mev Lâ ma ye
al lah Ba al lah Ke

S. Heper

Sadettin Heper'in bestelediği bir ilâhinin kendi el yazısı ile notası

doğu eyaletlerine saldırıya geçmişti. Herakleios, ilk yıllarda Sâsânîler'in imparatorluk topraklarını istilâsını önleyemedi. 613'te İrmîniye ve Suriye'ye girerek Dimaşk'ı işgal eden Sâsânîler, ertesi yıl Kudüs'ü zaptederek burada günlerce katliam yaptılar ve Mukaddes Mezar Kilisesi'ni yakarak İsâ'nın gerildiği kabul edilen kutsal haçı alıp Medâin'e (Ktesiphon) götürdüler. 615 yılında Anadolu'ya yeniden Sâsânî akınları başladı. Sâsânîler 619'da Mısır'ı da işgal ettiler. Bu arada Yunanistan ve Pelopones'e, hatta Adalar'a kadar uzayan Slav-Avar akınları sonunda Makedonya, Tesalya ve Trakya eyaletleri tamamen tahrip edildi. Birkaç büyük şehir dışında Balkanlar'daki Bizans hâkimiyeti çöktü. Bu gelişmeler üzerine Herakleios başşehir Kartaca'ya nakletmeyi düşündüyse de patrik Sergios ve İstanbul halkının karşı çıkması üzerine bundan vazgeçti.

Askerî ve idarî düzende yaptığı köklü değişikliklerle devleti içine düştüğü bu zor durumdan kurtarmaya çalışan Herakleios, batıda Kartaca ve Ravenna eksarkhliklerinde tatbik edilen askerî idare sistemini doğuda uygulama alanına koydu. Anadolu'da elde kalan araziye "thema" adı verilen askerî gruplar yerleştirilerek bunların başında bulunan kumandanlara (strategos) bulundukları bölgelerin idaresi verildi. Böylece Anadolu'da Opsikon, Armeniakon, Anatolikon ve Kibyrraioton themaları teşekkül etti. Themalar idaresinin en belirgin özelliği bu bölgelere yerleştirilen askerlere toprak verilmesiydi. Bu topraklar askerî mükellefiyetler mukabilinde babadan oğula da kalabiliyordu. Bunun yanı sıra yerli köylü- halk da askerlik yükümlülüğü karşılığında askerî araziye sahip olabilmekteydi. Bu sistem kuvvetli bir yerli ordunun kurulmasına temel teşkil etti. Devlet, ücretli asker arama sıkıntısından kurtulduğu gibi bunlara ödemek zorunda kaldığı parayı da tasarruf etme imkânına kavuştu. Ayrıca bu sistem küçük arazi sahipliği müessesesinin kuvvetlenmesini sağladı. Herakleios'un yaptığı askerî reformlar sonraki yıllarda daha da gelişti ve Bizans imparatorluk gücünün temel direği oldu.

Herakleios, saldırılarını İstanbul surları önüne kadar ilerleten Avar kağanı ile 619'da bir barış antlaşması yaptı. Böylece Bizans askerî birliklerinin Avrupa'dan Anadolu'ya geçirilmesi ve Sâsânîler'e karşı savaşa girilmesi mümkün oldu. Kilise bütün maddî imkânlarını imparatorun hizmetine verdi. 5 Nisan 622'de yapılan

büyük dinî törenden sonra başşehirden ayrılan Herakleios, önce Anadolu toprakları ile İrmîniye bölgesini Sâsânî işgalinden kurtardı. Savaşlar büyük bir dinî heyecan içinde yapıldı. Savaşa giden askerler, yürüyüş sırasında ordunun önünde İsâ'nın tasvirini taşıyorlardı. Bu sebeple İmparator Herakleios sonraki nesiller tarafından "ilk haçı" olarak kabul edilmiştir.

Avar kağanının tehditlerini yeniden artırmaması üzerine İstanbul'a dönen Herakleios, ödenmekte olan haracın miktarını yükseltmek suretiyle onunla barışı sağladı ve böylece Sâsânîler'e karşı savaşa devam etme imkânını buldu (623). İrmîniye bölgesinden hücumu geçen imparator, Dvin ile birçok şehri zaptettikten sonra Sâsânîler'in kutsal şehri Gence'yi ele geçirdi. İran Hükümdarı II. Hüsrev Pervîz şehirden kaçtı. Bizanslılar, Kudüs'ün yağmalanmasına karşılık olarak buradaki kutsal Zerdüş mabedini tahrip ettiler. Herakleios, 624 yılında hristiyan Kafkas kabileleriyle ordusunu takviye etmesine rağmen savaştan kesin bir sonuç alamadı. 626'da tekrar hücumu geçen Sâsânîler Anadolu'yu aşip İstanbul'un karşısında Khalkedon'a (Kadıköy) kadar ilerlediler. Avar kağanı da büyük bir orduyla gelip şehri karadan ve denizden kuşattı. Başşehirin tehlikeye düştüğü bu sırada Herakleios doğu sınırında mücadele etmekteydi. İstanbul'un tecrübeli muhafız kuvvetleri bütün saldırıları bertaraf ederken patrik Sergios düzenlediği dinî törenlerle halkın moralini yüksek tutmaya çalıştı. 10 Ağustos'ta kazanılan deniz savaşından sonra karada da başarı elde edilince Avar ordusu geri çekildi. Avarlar'ın yenilgisi üzerine Sâsânî Kumandanı Şehrbârâz da birlikleriyle Suriye'ye döndü. Bu esnada Herakleios'un kardeşi Theodoros, Şâhin adlı bir kumandanın idaresindeki başka bir Sâsânî ordusunu bozguna uğrattı. Herakleios, 626-627'de ordusuyla Lazika'da bulunduğu sırada önceleri hristiyan Kafkas kabileleriyle yaptığı gibi bu defa da Hazar Türkleri ile ittifak kurdu. Bu ittifakla gelen dostluk Bizans diplomasisinde etkili ve kalıcı oldu. Sâsânîler'in ana ordusunu 627 yılı sonunda Ninevâ'da (Ninova) kesin yenilgiye uğratan Herakleios Ocak 628'de II. Hüsrev'in sığındığı Destgird'e girdi. Kısa bir müddet sonra II. Hüsrev tahtından indirilip öldürüldü. Yerine geçen oğlu Şîrûye Herakleios ile barış yaptı. Sâsânîler, 591 yılında Bizanslılar'la yapılmış olan sınır antlaşmasına uyarak İrmîniye, Roma Mezopotamyası, Suriye, Filistin ve Mısır'ı Bi-

zans'a iade etmeyi kabul ettiler. Bu zaferden sonra İstanbul'a dönen Herakleios patrik, din adamları, senato ve halk tarafından törenlerle karşılandı.

626 yılında İstanbul önündeki yenilgi Avar gücünün çökmesine ve hâkimiyeti altındaki Slav kabilelerinin ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmelerine yol açtı; bu sayede Slavlar ve Bulgarlar ilk devletlerini kurdular. Herakleios da Karpatlar ötesinde oturan Sırp ve Hırvatlar'ın Kuzeybatı Balkan topraklarına yerleşmelerine izin verdi.

Herakleios devrinde askerî reformların yanı sıra idare sisteminde ve kültür alanında da köklü değişiklikler yapıldı. Latince yerine Grekçe resmî dil olarak kabul edildi, Herakleios da Latince unvanları bırakıp 629'dan sonra Basileos unvanını kullanmaya başladı. Kamu hayatı tamamen kilisenin etkisine girdi ve imparatorun yanında kilise de devlet işlerinde söz sahibi oldu. İstanbul'da İmparator Phokas zamanındaki anarşi ortamında kapanan üniversitenin yerine yeni bir yüksek okul açıldı. Bu yüksek okulun öğretim sistemini patrik Sergios düzenlediğinden okul da kiliseye bağlandı. Böylece kilise siyasetin yanı sıra kültür hayatına da damgasını vurdu. Herakleios, kilise içinde bir türlü çözüm bulunamayan doktrin tartışmalarına bir formül bulmaya çalıştı; önce "monoenergetismus"u (İsâ'da bir tek kudretin varlığı) kabul etti; ardından 638 yılında "ekthesis" (iman açıklaması) adıyla tanınan bir ferman yayımlayarak "monotheletismus"u (İsâ'da bir tek iradenin varlığı) savundu. Ancak Ortodoks inanç ve monofizit görüş arasındaki ayrılığa son veremedi.

Sâsânîler on yıllık işgalden sonra Bizans eyaletlerini boşaltırken onlara karşı kesin zaferler kazanan Herakleios, geri alınan kutsal haçı Kudüs'e götürerek eski yerine yerleştirdi ve böylece Kudüs'ü ziyaret eden tek Bizans imparatoru oldu. Herakleios, daha sonra doğuda kalarak Sâsânî işgalinden kurtarılan eyaletlerde askerî ve ekonomik düzenin yeniden kurulmasına çalıştı. Bu arada doğu kiliseleriyle anlaşma yolları bulma çabalarını da sürdürdü. Daha sonra güneyden gelen İslâm ordularıyla mücadele etmek zorunda kalan Herakleios (aş. bk.) hızla yayılan İslâm fütuhâtı karşısında başarılı olamadı. Çaresizlik içinde İstanbul'a döndü. Uzunca bir süre Anadolu yakasında Hiërieia'daki (Fenerbahçe) sarayında kaldı. Kapıldığı korku yüzünden denizi aşip İstanbul'a geçmek istemiyordu. Nihayet kendisine

karşı bir komplo hazırlandığını duyunca, rivayete göre denizi görmemesi için zeminini toprakla kaplanmış ve iki tarafı ağaç dallarıyla örtülmüş gemilerden oluşan bir köprü vasıtasıyla atının üzerinde İstanbul'a geçebildi. Bir süre sonra 11 Şubat 641'de öldü.

Herakleios akıllı ve enerjik idaresiyle Bizans'ı yeniden canlandırmış, Sâsânîler'e karşı yıllarca süren savaşlardan başarıyla çıkmıştı. Fakat müslüman Araplar karşısında uğradığı yenilgi bütün başarılarını silip götürdüğü gibi devleti de yeni meselelerle başbaşa bıraktı. Aile hayatı da ona büyük üzüntüler yaşatmıştı. Tahta çıktığı gün evlendiği ilk eşi Fabia-Eudokia, bir kız ve bir erkek çocuk dünyaya getirdikten sonra 612'de ölünce patrik Sergios'un şiddetle karşı koymasına, resmen yasak olmasına ve büyük günah sayılmasına rağmen yeğeni (kız kardeşinin kızı) Martina ile evlenmişti. Fakat bu evlilik kilise gibi halk tarafından da gayri meşrû görülmüştü. Martina'nın dünyaya getirdiği ilk iki oğlunun sakat olması, dört çocuğunun da küçük yaşta ölmesi işlediği günahın cezası şeklinde yorumlandı. Ayrıca Martina'nın, Eudokia'dan doğmuş olan Konstantinos'un hakkını çiğneyerek veliahtlığı kendi çocuklarına sağlamak istemesi halkın ona karşı kinini daha da arttırdı. Her ne kadar Herakleios'un vasiyeti gereği iki oğlu birden (Konstantinos ve Heraklonas) imparator ilân edildiyse de Martina'nın anne imparatoriçeliği kabul edilmedi (641). Üç ay sonra Konstantinos ölünce Martina oğlu Heraklonas'ın yanında idareyi ele aldı. Ancak bu durum, aynı yılın eylülünde Konstantinos'un on bir yaşındaki oğlunun senato tarafından imparator ilân edilmesiyle son buldu.

Devlet yönetimini bir asır elinde bulunduran Herakleios hânedanının (610-711) ilk imparatoru olan Herakleios'un devri Bizans tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Yapılan düzenlemelerle Geç Roma veya Erken Bizans devrinin sona erdiği, gerçek anlamda Roma'dan Bizans'a geçişin bu dönemde gerçekleştiği kabul edilir.

İslâm-Bizans İlişkileri. Yaklaşık 850 yıllık İslâm-Bizans ilişkilerinin temeli, adı İslâm kaynaklarında "Hirakl" (هركل) şeklinde kaydedilen ve diğer Bizans imparatorları gibi "kayser, kayserü'r-Rûm, azîmü'r-Rûm, melikü'r-Rûm" unvanlarıyla da anılan Herakleios döneminde atılmıştır. İslâmiyet'in ilk yıllarına rastlayan dönemde devam etmekte olan Bizans-Sâsânî savaşları müslümanlar tarafından il-

giyle takip edilmekteydi. Bu devirde müslümanlar Ehl-i kitap olan Bizanslılar'ın, müşrikler ise ateşperest İranlılar'ın tarafını tutuyorlardı. Bizanslılar'ın Sâsânî orduları karşısında ardarda yenilgiye uğraması müşrikleri sevindirirken müslümanları üzüyordu. Bunun üzerine nâzil olan Rûm sûresinin ilk âyetlerinde, mağlûp Bizanslılar'ın üç ile dokuz yıl içerisinde galip gelecekleri ve müslümanların bu sonuçtan sevinç duyacakları bildirilmiştir (er-Rûm 30/1-5). Bir müddet sonra Herakleios'un Sâsânîler'i yenmesi müslümanları sevindirmişti. Bizans'ın kazandığı zaferin Bedir Gazvesi veya Hudeybiye Antlaşması ile aynı zamanda gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bu sebeple âyetlerden, Bizans'ın Suriye, Filistin ve Mısır'ı kaybettiği 619 yılından önceki yenilgilerle, 622'de başlayıp Herakleios'un 627'de Ninevâ'da Sâsânî ordularını kesin yenilgiye uğratması ile sonuçlanan zaferlerin kastedildiği anlaşılmaktadır (Ebû İshak el-Fezârî, s. 317; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 15-21).

Mekkeliler'le imzalanan Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra dönemin ileri gelen devlet başkanlarını İslâm'a davet amacıyla mektuplar gönderen Hz. Peygamber, Dihye b. Halife vasıtasıyla Herakleios'a da bir mektup göndermiştir (Muharrem 7/Mayıs 628). Sâsânî Hükümdarı II. Hüsrev'e karşı üstünlük sağlamış olan Herakleios'un bu sırada, daha önce geri aldığı kutsal haçı eski yerine dikmek ve Allah'a şükran ifadesi olarak dinî bir ziyaret yapmak için Kudüs'te bulunduğu kaydedilmektedir (ziyaretin tarihi ihtilâflı olup bunun için 628-631 yılları verilmektedir, bk. Nikephoros, *Short History*, s. 185, çevirenin notu). Busrâ valisi aracılığıyla huzuruna çıkan Dihye b. Halife'yi kabul eden imparator, ayrıca Suriye bölgesine ticaret için gitmiş olan Ebû Süfyan ve arkadaşlarıyla da görüşerek Hz. Muhammed hakkında bilgi almıştır. Kaynaklarda Herakleios'un Dihye'yi, konuyla ilgili görüşünü almak üzere bir mektupla Rûmiye'deki yakın dostu patrik Dagâtır'a gönderdiği, Dagâtır'ın İslâmiyet'i kabul ettiği, imparatora yazdığı cevabî mektupta Hz. Muhammed'in beklenen peygamber olduğunu söylediği, kısa bir süre sonra da çevresindeki Bizanslılar tarafından öldürüldüğü kaydedilmektedir. Hz. Muhammed hakkında elde ettiği bilgilerin peygamberlik vasıflarına uygun olduğunu belirten Herakleios Dihye'ye güzel muamelede bulunup onu hediyelerle uğurlamıştır. Hz. Peygamber'in Herakleios'a

gönderdiği mektup şöyledir: "Bismillâh irrahmân irrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakleios'a. Hidayete uyanlara selâm olsun. Seni İslâm'a çağırıyorum. İslâm'ı kabul et ki kurtuluşa eresin ve Allah da ecirini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın (erisiyyîn) günahını sen çekersin. 'Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze geliniz: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmassın. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun, biz müslümanız deyiniz' (Âl-i İmrân 3/64)" (*Müsned*, I, 262, 263; Buhârî, "Bed'ü'l-vaḥy", 6; Müslim, "Cihâd", 74; Taberî, *Târîh*, II, 184-187, 646-651; Muhammed Hamîdullah, *el-Vecâ'iku's-siyâsiyye*, s. 107-110; ayrıca bk. **DAGÂTIR; DİHYE b. HALİFE**) (Herakleios'un da aralarından yer aldığı devlet başkanlarına Hz. Peygamber'in gönderdiği mektuplar araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Şarkiyatçıların bir kısmı mektuplaşma olayının aslı bulunmadığı, mektupların uydurma olduğu görüşündedir. Buna karşılık müslüman araştırmacıların hemen hepsi bu olayı kabul etmekte, günümüze gelen bazı mektupların orijinal olduğunu veya orijinal olma ihtimalinin daha kuvvetli bulunduğunu belirtmektedir [bu tartışmalar için bk. Caetani, IV, 414-421; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 343-350, a.mlf., *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 111-131]).

8 (629) yılında İslâm-Bizans ilişkilerinin yeni bir dönem başlamış ve İslâm ordusu Herakleios'un askerleriyle ilk defa Mûte'de karşı karşıya gelmiştir (Cemâziyelevvel 8 / Eylül 629). Farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte (bu görüşler için bk. Fayda, s. 143-148) savaşın asıl sebebi, Hz. Peygamber'in Busrâ valisini İslâm'a davet etmek üzere görevlendirdiği elçisi Hâris b. Umeyr el-Ezdi'nin, hristiyan Gassânî emîri Şurahbîl b. Amr'ın topraklarından geçen emir tarafından öldürülmesidir. Müslümanların savaş hazırlıkları hakkında bilgi edinen kumandan Theodoros (Vikarios), Şurahbîl b. Amr kumandasında bölgedeki hristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı, 100.000 veya 200.000 kişiden oluştuğu rivayet edilen Bizans ordusuyla birlikte, Hz. Peygamber tarafından gönderilen Zeyd b. Hârise kumandasındaki 3000 kişilik İslâm ordusunun karşısına çıktı. Zeyd b. Hârise ile birlikte üç kumandanı kaybeden İslâm ordusu Hâlid b. Velid'in

taktikleriyle geri çekildi (Theophanes, s. 36; Vâkidî, II, 755-769; İbn Hişâm, II, 373-389).

9 (630) yılında Herakleios'un büyük bir ordu hazırladığı haberi üzerine Hz. Peygamber, kuraklık ve kıtlığın hüküm sürmesine rağmen 30.000 kişilik bir ordu hazırladı ve hedefin Bizans ordusu olduğunu açıkça belirtti. Kur'an-ı Kerim'de (et-Tevbe 9/38-106) ve İslâm tarihi kaynaklarında İslâm toplumundaki savaş hazırlıklarıyla ilgili haberlerden, Sâsânîler'e karşı kesin bir üstünlük sağlayan Bizans'ın müslümanlar tarafından ciddi bir güç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in bizzat kumanda ettiği İslâm ordusu, Medine'nin 700 km. kuzeyinde Suriye yolu üzerindeki Tebük'te konakladı. On beş-yirmi gün burada kaldıktan sonra Bizans ordusuna rastlanmadığı için geri dönüldü; bu arada çevredeki kabileleri İslâm'a davet amacıyla bazı birlikler gönderildi (Vâkidî, III, 989-1025; İbn Hişâm, II, 515-529; Taberî, *Tarih*, III, 100-111; Fayda, s. 214-216).

Tebük'te karargâhını kurmuş olan Hz. Peygamber, o sırada Hims veya Dimaşk'ta bulunduğu belirtilen Herakleios'a (Mes'ûdî, s. 271, 272) Dihye b. Halife'yi bir mektupla birlikte tekrar göndermiştir. Mektupta imparatora İslâm'a girmesi, cizye ödemesi veya savaş yapılması teklif edilmekte, ayrıca ondan Müslümanlığı kabul edecek olanlara engel olmaması istenmekteydi. Mektup şöyledir: "Allah'ın elçisi Muhammed'den Bizans imparatoruna. Seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'ı kabul edersen müslümanların sahip olduğu haklara sen de sahip olur, onların sorumlu olduğu şeylerden sen de sorumlu olursun. Eğer İslâm'a girmeyi kabul etmezsen cizye ödersin. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: 'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve hak dini ken-

dilerine din edinmeyenlerle size boyun eğerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın' (et-Tevbe 9/29). Eğer bu tekliflerimi kabul etmezsen halkın (fellâhîn) İslâm'a girmesine veya cizye ödemesine engel olma". Mektubu alan Herakleios, etrafındakilerle istişare ettikten sonra Tenuhlu hristiyan bir Arap'ı Hz. Peygamber'e elçi olarak göndermiştir. Elçi müslümanlar tarafından ağırlanmış ve Hz. Osman da kendisine değerli bir elbise hediye etmiştir (*Müsned*, III, 441; IV, 74, 75; Ebû Ubeyd, s. 345; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, s. 110-115; a.mlf., *İslâm Peygamberi*, I, 336-338).

Bazı İslâm kaynaklarında Hz. Ebû Bekir'in Ubâde b. Sâmî, Hişâm b. Âs ve Nuaym b. Abdullah'tan oluşan, bazı rivayetlere göre Adî b. Kâ'b ile Amr b. Âs'ın da içinde bulunduğu bir heyeti İslâm'a davet amacıyla İmparator Herakleios'a gönderdiği, müslümanların inanç, ibadet ve âdetleri hakkında elçilerden bilgi alan imparatorun onları üç gün boyunca ağırladıktan sonra hediyelerle uğurladığı rivayet edilmektedir (Dîneverî, s. 18-19; İbn A'sem el-Kûfî, I, 126-132; Ebû Nuaym el-İsfahânî, I, 50-56; Beyhakî, I, 386-390; İbn Asâkir, XI, 516-519; Muhammed Hamîdullah, *FO*, II/1-2, s. 29-42).

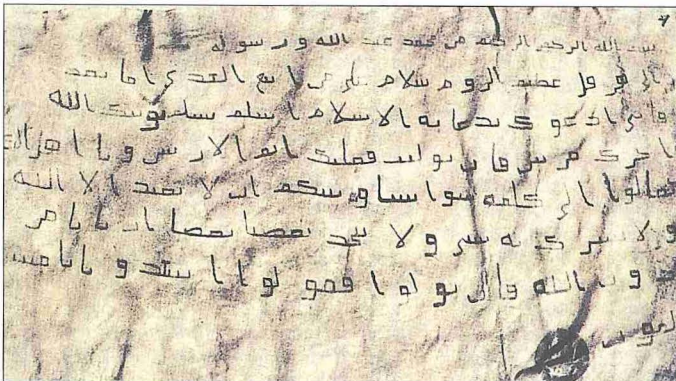
Ridde savaşlarından sonra iç huzuru sağlamayı başaran Hz. Ebû Bekir'in Suriye, Filistin ve Ürdün'e ordular göndermesiyle Herakleios ve askerlerine zor anlar yaşatan yeni bir dönem başlamış oldu. Filistin'deki Kaysâriye birliği kumandanı Sergios, Ölüdeniz'in güneyinde Vâdîlara-be'deki çatışmalardan sonra Şubat 634'te Dâsin'de (Gazze) ağır bir yenilgiye uğradı ve öldürüldü. Herakleios, İslâm ordularının Bizans topraklarına girmeye başlamasını ilk zamanlar, Araplar'ın yüzyıllardan beri Suriye sınırlarına yaptıkları akınların bir devamı olarak düşünmüş olmalıdır. Fakat İslâm fûtuhatı adı verilen bu hareket dünya tarihinde eşi görülme-

miş bir hızla gelişti. Herakleios'un İran'a karşı ilk defa sefere çıktığı 622 yılında Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret etmekteydi. Onun 632'de vefatının ardından kısa zamanda Arabistan'ın fethini tamamlayan müslümanlar bu tarihten üç yıl sonra Dimaşk'ı, altı yıl sonra Kudüs ile bütün Suriye ve Filistin'i, on yıl içinde Mısır ve İrmîniye'yi, yirmi yıl içinde bütün Sâsânî topraklarını hâkimiyetleri altına aldılar.

Kaysâriye birliğiyle ilgili haberi Hims'ta bulunduğu sırada alan Herakleios, müslümanların Suriye'nin güneyine yaptıkları hücumları engellemek ve onları Bizans topraklarından çıkarmak üzere kardeşi Theodoros kumandasındaki bir orduyu güneye gönderdi. Bizans ordusu, Hâlid b. Velid kumandasındaki İslâm ordularıyla Ecnâdeyn'de yaptığı savaşta ağır bir yenilgiye uğradı (28 Cemâziyelevvel 13/30 Temmuz 634). Bu savaşla Suriye ve Filistin kapıları müslümanlara açılmış oldu.

Hz. Ömer döneminde İslâm akınları artarak devam etti. Ecnâdeyn üzerinden fazla zaman geçmeden Zilkade 13'te (Ocak 635) yapılan Fihl Savaşı'nda Bizans ordusu binlerce kayıp verdi. Busra'nın elden çıkması ve 25 Şubat 635'te Bizans birliklerinin Mercüssuffer'deki yenilgisinden sonra Eylül 635'te Dimaşk müslümanlara teslim oldu. Aynı yıl Bizans ordusu Mercürrûm Savaşı'nda ağır kayıplar verdi. Ba'lebek, Humus ve Hama birer birer müslümanların eline geçti.

Herakleios, ardarda gelen bu yenilgilerle son verip kesin bir netice almak ümidiyle Suriyeli hristiyan Araplar'ın ve Ermeniler'in de katıldığı 50-100.000 kişilik bir ordu hazırladı. Ordu kumandanlığını Theodoros Trithurios'a (Sakellarios) verdi. Bizanslılar'ın yaptığı hazırlıklardan haberdar olan Hâlid b. Velid, Humus ve Dimaşk'taki kuvvetlerini geri çekerek 25.000'i aşkın ordusuyla Yermük vadisine geldi. 636 yılı yaz sıcaklarında iki ordu üç ay herhangi bir savaş olmaksızın bekledi. Zafer ümitleriyle gelen Bizans ordusu 12 Receb 15 (20 Ağustos 636) günü cereyan eden savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Başkumandan Theodoros öldürüldü. Yermük Savaşı ile Suriye Bizans'ın elinden çıkmış oldu. İran'a karşı yapılan savaşlarda ordularını bizzat idare etmiş olan Herakleios, İslâm ordularıyla mücadeleyi önce Humus ve daha sonra Antakya'dan olmak üzere cephe gerisinden yönetmişti. Yermük Savaşı'ndan sonra Antakya'dan Urfa'ya ve Samsat'a giderek dağılan or-

Hz. Peygamber'in Herakleios'a gönderdiği mektup (Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, s. 108)

dusunu toparlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve çaresizlik içinde İstanbul'a döndü.

Bizans'a ait Antakya, Halep ve bölgenin diğer önemli şehirleri kısa zamanda müslümanlara teslim oldu. Hristiyanların kutsal şehri Kudüs, Şubat 638'de patrik Sophronios tarafından Halife Ömer'e bizzat teslim edildi. Ardından Kaysâriye 640 yılında İslâm askerleri tarafından kuşatıldı ve ele geçirildi. Aynı yıl Mezopotamya bölgesini de alan İslâm kuvvetleri buradan kuzeye ilerleyerek İrmîniye'ye girdiler. Ekim 640'ta Dvin Kalesi zaptedildi. Aynı tarihlerde Mısır'ın fethi de başlamış ve önemli kısmı müslümanların eline geçmişti.

Herakleios ile Hz. Ömer arasında elçiler teâti edildiği, dostluk amaçlı latife ve bilmece türü yazışmalar yapıldığı rivayet edilmektedir (Taberî, *Târîh*, IV, 259-260; İbnü'l-Ferrâ, s. 84). Ayrıca Hz. Ömer'in hanımı Ümmü Külsüm ile Herakleios'un hanımı Martina arasında karşılıklı hediyeleşmeler gerçekleştiği nakledilmektedir. Halifenin hanımı, bazı eşyalar ve bir miktar koku satın alarak İstanbul'dan gelmiş olan Bizans devlet postası aracılığıyla göndermiş, imparatorun hanımı da bu davranışa, çeşitli hediyelerle birlikte gönderdiği kıymetli bir gerdanlıkla karşılık vermiştir. Ancak Hz. Ömer, devlet elçisi ve posta görevlisi tarafından getirildiği gerekçeyle bu hediyeleri beytül-mâle vermiş, bunun yanında hanımına da imparatoriçeye göndermiş olduğu hediyelerin bedelini ödemiştir (Taberî, *Târîh*, IV, 260; İbnü'l-Esrî, III, 96).

Hz. Ömer el-Cezîre fetihleri sırasında Velîd b. Ukbe'nin ileri sürdüğü şartları kabul etmek istemeyen hristiyan İyâd kabilesinden 4000 kişilik bir grubun Bizans topraklarına sığınması üzerine Herakleios'a bir mektup yazmış, İyâd kabilesinin geri gönderilmemesi halinde hristiyanlarla daha önce yapılan anlaşmaları geçersiz sayacağı ve bütün hristiyanları ülke dışına çıkaracağını belirterek amacına ulaşmıştır (Taberî, *Târîh*, IV, 55; İbnü'l-Esrî, II, 533; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*'de [s. 523-525] yanlışlıkla Benî Tağlib kabilesini zikreder).

Hadis kaynaklarındaki bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber Bizanslılar'la savaş ve barış yapılacağını (Buhârî, "Şulh", 7; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 156; İbn Mâce, "Fiten", 35), ilk deniz savaşına katılacak askerlerle kayserin şehirini fethetmek üzere giden ilk orduların başlanacağını (Buhârî, "Cihâd", 93), Konstantiniye'nin fet-

hedileceğini (*Müsned*, I, 176; IV, 335; Dârimî, "Mukaddime", 43) ve kısır ile kayserin hazinelerinin Allah yolunda harcancığını (Buhârî, "Cihâd", 157, "Humus", 8) haber vermiştir. Ayrıca devlet yöneticilerine mektup göndermek istediği sırada özellikle Bizanslılar'ın kendilerine gelen mühürsüz mektuplara itibar etmediklerinin hatırlatılması üzerine bir mühür yaptırmıştır (Buhârî, "Cihâd", 101; Müslim, "Libâs", 56-58; Nesâî, "Zînet", 47, 78).

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "hırakl", "kayser", "er-rûm", "benü'l-aşfar" md.leri; *Müsned*, I, 176, 262, 263, 276, 304; II, 174; III, 169, 181, 223, 275, 441; IV, 74, 75, 91, 335; V, 202, 272, 288, 372, 409; VI, 24, 361, 435; Dârimî, "Mukaddime", 43; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 6, "Şulh", 7, "Cihâd", 93, 101, 102, 157, "Humus", 8, "Me-nâkıb", 25, "Tefsîr", 3/4, "Libâs", 52, "Ah-kâm", 15; Müslim, "Cihâd", 74, "Libâs", 56-58; İbn Mâce, "Fiten", 35; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 156, "Melâhim", 2, 3; Tirmizî, "Tefsîr", 30/1-4; Nesâî, "Zînet", 47, 78; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes* (trc. H. Turtledove), Philadelphia 1982, s. 8-41, 44, 57, 60, 107, 128; Nikephoros, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica* (ed. C. de Boor), Leipzig 1880, s. 12, 24, 27, 28, 29; a.e.: *Short History* (trc. C. Mango), Washington 1990, s. 35-77, 185; Sebeos, *Histoire d'Heraclius* (trc. F. Macler), Paris 1904; *Chronicon Paschale* 284-628 A. D. (trc. Michael Whitby - Mary Whitby), Liverpool 1989, s. 150-189; *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu* (trc. R. H. Charles), London 1916, s. 176-185, 200; *Densy de Tell-Mahre, Chronique* (trc. J. B. Chabot), Paris 1985, s. 4-6; Ebû İshâk el-Fezârî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Fâruk Hamâde), Beyrut 1987, s. 317; Vâkidî, *el-Megâzî*, II, 755-769; III, 989-1025; İbn Hişâm, *es-Sirâ*, II, 373-389, 515-529, 606, 607; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Beyrut 1989, s. 93-94, 345; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut 1957-60, I, 258, 259; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 368, 377; a.mlf., *Fütûh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866 - Amsterdam 1968, s. 115, 123, 135 vd., 140, 143, 150, 163 vd., 181-183; Dîneverî, *el-Ahbarü'l-tuvâl*, s. 18-19; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 184-187, 646-651; III, 36-42, 100-111, 394-419, 434-443, 598-613; IV, 50-55, 104-110, 259-260; a.mlf., *Câmi'ü'l-beyân*, Beyrut 1984, XXI, 15-21; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, Haydarâbâd, ts., I, 126-132, 145-151, 218-222, 230-231, 302-310; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 271-272; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, Beyrut 1991, I, 50-56; İbnü'l-Ferrâ, *Rusulü'l-mülûk*, Beyrut 1972, s. 26, 84; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmütî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, I, 386-390; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), III, 213-214; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XI, 516-519; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Musta'fâ*, Kahire 1966, II, 720-731; Süryani Mikhail, *Chronique de Michel le syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-99)*, Paris 1899-1924, II, 422-426, 443 vd.; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV, 96; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, II, 210-213, 234-238, 276-282, 297, 334-336, 402-414, 417-418, 427-432, 490-502, 530-535, 564-568; III, 96; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*,

XVIII, 342; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl* (Mecmû'a mine't-tefâsîr içinde), Beyrut 1314, V, 31-33; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut 1980, IV, 241-253, 262-268; V, 2-16, 86-87; VI, 222-223, 304-305; VII, 2-15, 19-26, 52-60, 75-77, 97-101; a.mlf., *Tefsîrü'l-Kur'ân*, VI, 304-311; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, VI, 360; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), I, 69-91; Şâmî, *Sübûlü'l-hudâ*, V, 626-686; VI, 228-247; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, II, 786-793; III, 99-122, 283-291; L. Drapeyron, *L'empereur Héraclius et l'Empire byzantin au VIIème siècle*, Paris 1869; A. Pernice, *L'Imperatore Eraclio*, Florence 1905; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, München-Berlin 1924-65, I, 17-25 (nr. 162-217); L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1925, IV, 414-421; VI, 194-228; C. Becker, "The Expansion of the Saracens", *Cambridge Medieval History*, Cambridge 1936, II, 329-390; A. A. Vasiliev, "Byzantium and Islam", *Byzantium an Introduction to East Roman Civilization* (ed. N. H. Baynes - L. B. Moss), Oxford 1948, s. 308-325; a.mlf., *History of the Byzantine Empire*, Madison 1964, I, 193-211, 222-223, 226-229; D. M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, Princeton 1954, s. 28 vd.; Esed Rüstem, *er-Rûm fî siyasetihim ve haðâretihim ve dînihim ve sekâfetihim ve sîlâtihim bi'l-Arab*, Beyrut 1955, I, 220-253; İbrâhim Ahmed el-Adevî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye ve'l-İmbarâturiyyetü'r-Rûm*, Kahire 1958, s. 31-59; H.-G. Beck, *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959, s. 292-295; Fikret İşıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 26, 34, 67-70, 79 vd., 82, 87; R. Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries A. D. 610-1071*, New York 1966, s. 15-36; A. N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century 602-711* (trc. M. O. Grant - H. T. Hionides), Amsterdam 1968-80, I, 92-117, 135-144, 151-172, 197-234, 248-256, 283-307, 341-349; II, 28-152, 176 vd.; III, 2 vd.; F. Gabrieli, *Muhammad and the Conquests of Islam*, London 1968, s. 143-174; D. R. Sear, *Byzantine Coins*, London 1987, s. 161-197; R.-J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber*, München 1976, s. 40-56, 60-162; a.mlf., "Kaiser Herakleios und die Ansiedlung der Serben", *SOF*, XLIV (1985), s. 17-43; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 86-104; F. Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981, tür.yer.; Seyyid el-Bâz el-Arîni, *ed-Devletü'l-Bizantiyye: 323-1081 m.*, Beyrut 1982, s. 115-137; Selâhaddin el-Müneccid, *en-Nüzümü'd-dîblâmâsiyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1983, s. 8, 95; A. von Kremer, *The Orient Under the Caliphs* (trc. S. Khuda Bakhsh), Delhi 1983, s. 121-122; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 107-115, 523-525; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 331-350; a.mlf., *H. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu* (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 1990, s. 111-131; a.mlf., "Une ambassade du calife Abû Bakr auprès de l'empereur Heraclius et le livre byzantin de la prédiction des destinées", *FO*, II/1-2 (1961), s. 29-42; Leylâ Abdülcevâd İsmâil, *ed-Devletü'l-Bizantiyye fî 'aşri'l-imbarâtür Hiraql ve 'alâkatühâ bi'l-müslîmîn*, Kahire 1985, s. 337-417; Agapius b. Konstantin el-Menbicî, *el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Trablus 1406/1986, s. 25-53; Köksal, *İslâm Tarihi*

(Medine), VII, 37-60; VIII, 49-101; IX, 152-237; Joseph Nesim, "el-'Alâkâtü'l-İslâmiyye el-Bî-zantîyye fi's-Şâm ve teḥûmihi fî şadri'l-İslâm fî ḍav'i şurâ'i'l-kuvvâ beyne'l-müslimîn ve'l-mesîhiyyîn fi'l-ʿuṣûri'l-vustâ", *Bilâdû's-Şâm fî şadri'l-İslâm, el-Mü'temerü'd-devliyyi'r-râ-bi' li-târîhi bilâdi's-Şâm* (nşr. M. Adnân el-Ba-hît), Amman 1987, III, 255-309; Ahmed eş-Şe-bûl, "Alâkâtü'l-ümme'ti'l-İslâmiyye fi'l-'aṣri'n-nebevî ma'fa bilâdi's-Şâm ve Bîzanṭa", *el-Cezî-retü'l-'Arabiyye fî 'aṣri'r-Resûl ve'l-Hulefâ'i'r-Râşidin*, Riyad 1410/1989, III/1, s. 157-182; Hitti, *İslâm Tarihi*, I, 122, 215, 223-234, 247-249; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, VII, 6-9; A. J. Butler, *Fethu'l-'Arab li-Mısr* (trc. M. Ferîd Ebû Hadîd-bek), Kahire 1410/1990, s. 174-201, 239-301; J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*, Cambridge 1990, s. 41-53; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid*, İstanbul 1990, s. 126, 142-168, 214-216, 244, 349-422; D. M. Nicol, *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, London 1991, s. 48-49; *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. P. Kazhdan v.dğr.), New York-Oxford 1991, II, 916-917; W. E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992, s. 70-74, 88-204, 250; a.mlf., "New Evidence on the Early Reign of Heraclius", *BZ*, LXVI (1973), s. 308-330; a.mlf., "Heraclius and the Arabs", *The Greek Orthodox Theological Review*, XXVII, Brookline 1982, s. 109-133; Nadia Maria el-Cheikh-Saliba, *Byzantium Viewed by the Arabs* (doktora tezi, 1992, Harvard University, Massachusetts), s. 120-137; A. Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool 1993, s. 126-128, 133-166; A. Christophilopoulou, *Byzantine History: 610-867* (trc. T. Cullen), Amsterdam 1993, II, 10-50, 303-305, 345-359; Irfan Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Washington 1995, I/1, s. 634-659; F. Görres, "Die byzantinischen Besitzungen an den Küsten des spanisch-west-gothischen Reiches (554-624)", *BZ*, XVI (1907), s. 530-532; N. H. Baynes, "The Date of the Avar Surprise", a.e., XXI (1912), s. 110-128; H. Manandean, "Les invasions arabes en Armenie", *Byzantion*, XVIII, Bruxelles 1948, s. 163-195; F. Barisic, "Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626", a.e., XXIV (1954), s. 371-395; V. Grumel, "La Défense maritime de Constantinople du côté de la Corne d'Or et le siège des Avars", *Byzantinoslavica*, XXV, Prague 1964, s. 217-233; N. Oikonomides, "A Chronological Note on the First Persian Campaign of Heraclius (622)", *Byzantine and Modern Greek Studies*, I, Birmingham 1975, s. 1-9; A. Stratos, "La première campagne de l'empereur Heraclius contre les perses", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, XXVIII, Vienna 1979, s. 63-74; F. Winkelman, "Agypten und Byzanz vor der arabischen Eroberung", *Byzantinoslavica*, XL, Prague 1979, s. 161-182; a.mlf., "Die Quellen zur erforschung des monenergetisch-monotheistischen Streites", *Klio*, LXIX, Leipzig 1987, s. 515-559; J. Konidares, "Die Novellen des Kaisers Herakleios", *Fontes Minores*, V (1980), s. 33-106; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (m. 610-847). Diplomasi, Din Bilim ve Sanat Alanlarında* (doktora tezi, 1997, ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 50-65, 106-108.

İŞİN DEMİRKENT

HERAT (هرات)

Afganistan'ın batısında
tarihî bir şehir ve bu şehrin
merkez olduğu eyalet.

Afganistan'ın batısında bulunan Herî-rûd ırmağının kenarında çok eski dönemlerde kurulmuştur; adına çivi yazılı Eski Farsça kitâbelerde Haraiva, *Avesta*'da ve Grekçe metinlerde Aria, Areia şeklinde rastlanır. Batlamiyus ve diğer Grek coğrafyacıları, bereketli Herîrûd vadisinde bulunan şehirler arasında Herat'tan da bahsederler. Büyük İskender'den sonra bu bölge Aria'daki İskenderiye adıyla anılır. Sâsânîler döneminde idarede söz sahibi olan dihkan ve merzûbânların yönettiği Herat, sınırda yer almasından dolayı bazan el değiştiren önemli bir askerî merkezdi. İslâm fetihlerinden biraz önce Orta Asya'dan gelen Eftalitler'in (Akhunlar) hâkimiyeti altındaydı.

H. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in gönderdiği Ahnef b. Kays idaresindeki ordu Horasan'ı 31 (652) yılında fethedince Herat da sulh yoluyla müslümanların eline geçti; ancak Emevîler'in ilk zamanlarında meydana gelen iç savaşlar sırasında elden çıktı ve 41'de (661) yeniden fethedildi. Rebî' b. Ziyâd Araplar'dan bir kısmını buraya yerleştirdi (51/671). Muâviye'nin ölümünden sonra Horasan'ı ele geçiren Abdullah b. Hâzım Abdullah b. Zübeyr'e biat etti. Bir ara Herat

valiliğine tayin ettiği oğlu Muhammed bu şehirde öldürüldü. Şehir, Horasan bölgesiyle beraber Abdûlmelik b. Mervân zamanında Abdullah b. Hâzım'den geri alındı (73/692). Daha sonra isyan eden İbnü'l-Eş'as'a bağlı kuvvetler Herat'ı işgal ettirirse de 83 (702) yılında Haccâc'ın gönderdiği Yezîd b. Mühelleb karşısında mağlûp oldular.

Herat, Abbâsî Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan karışıklıklar sırasında Arap kabileleri arasında meydana gelen çatışmalara sahne oldu. Peygamberlik iddiasında bulunduğu rivayet edilen Üstad-sîs'in isyanına Heratlılar da katıldı ve isyan güçlkle bastırıldı (150/767). Şehrin ilk Herat asıllı kadısı Mâlik b. Süleyman el-Hanefî (ö. 160/777) Herat ve civarında önemli dinî hizmetlerde bulundu. Herat 204'te (819-20), Abbâsîler'in Horasan valisi Gassân b. Abbâd tarafından Sâmânîler'den Ebû'l-Fazl İlyâs b. Esed'in, onun ölümünden sonra da oğlu Muhammed'in idaresine verildi. Tâhirîler ve Saffârîler'in hâkimiyetinin ardından 297'de (909) Ebû Nâsır Ahmed b. İsmâil'in eliyle Sâmânîler'in hâkimiyetine geçen şehirde daha sonra da Sâmânîler'in Horasan'a vali olarak gönderdikleri Gazneli Sebük Tegin'le beraber Türkler'in hâkimiyet devri başladı (384/994).

Sultan Mahmûd-ı Gaznevî zamanında Sâmânîler'den İsmâil b. Nûh Herat'ı geri almak istediysen de başaramadı (391/1001). Sultan Mahmud 408'de (1017-18) oğlu Mesud'u Herat'a vali tayin etti ve

Herat'tan bir görünüş – Afganistan

